

УДК 316.344.42

Хорошилов О. Ю.

канд. політ. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Інститут соціальних наук, кафедра політології к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна тел.: 684373, e-mail:

khoroshiIov77@mail.ru

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В ПРОЦЕСАХ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню політичної еліти, яка виступає в якості важливого агента процесу соціонормативної адаптації. Особлива увага приділяється проблемі методів адаптації, що використовуються політичним класом в сучасній Україні.

Ключові слова: адаптація, демократизація, традиція, політична еліта, архаїзація.

Актуальність теми. Роль політичного класу в здійсненні переходу від недемократичних форм правління до демократії є однією з центральних тем сучасної транзитології. Зокрема, на особливому значенні державотворчої функції еліти, що проявляється під час фундаментальних змін політичної парадигми конкретного соціуму, наголошують прихильники т. зв. процедурного підходу в науці. Поряд з цим питання участі політичного класу у виробленні системи соціонормативної адаптації до викликів новацій транзиту залишаються маловивченими. Однією з причин цього слід вважати наявність багатьох «національних варіантів» тактик та стратегій пристосування великих соціальних груп до змін в політичній матриці. Таким чином, вироблення метатеорії соціонормативної адаптації виступає значною методологічною проблемою.

Об'єктом дослідження виступає політична еліта як один з агентів групових адаптивних процесів періоду транзиту.

Предметом статті слід вважати специфіку участі політичного класу у виробленні системи колективної соціонормативної адаптації до транзитивних новацій.

Ступінь наукової розробки теми. Комплексність порушеної в статті проблематики обумовлює здійснення аналізу історіографії, напрацьованої представниками одразу декількох дисциплін суспільствознавчого та гуманітарного профілю. В першу чергу, слід назвати праці класиків теорії демократичного транзиту: А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, С. Хантінгтона, Г. О'Доннела тощо. До проблеми вивчення ролі еліти в сучасних суспільно-політичних процесах долучалися такі закордонні та вітчизняні дослідники, як К. Леш, М. Делягін, С. Перегудов, В. Фесенко, О. Фісун, С. На- умкіна тощо.

Питанням соціонормативної адаптації в різні часи свої праці присвячували Р. Парк, Д. Хенсон, Л. Корель, С. Балабанова.

Виклад основної частини. Сучасне суспільствознавство, накопичивши задовільний рівень знань про різноманітні варіанти політичного транзиту, переконливо свідчить на користь того, що соціуми, які увійшли до процесу політичного переходу, повинні не лише радикально оновити системи формальних управлінських інститутів, але й виробити механізми адаптації до зміни парадигми колективного співіснування та взаємодії. Найчастіше основним питанням порядку денного для таких спільнот є не стільки пристосування до викликів зовнішньополітичного оточення (хоч і це є важливим), скільки адаптація до дій та життєвих стратегій внутрішніх контрагентів — окремих індивідів та їхніх груп, що мають особливості систем соціетальних цінностей і, відтак, — поведінки. Враховуючи той факт, що демократизація, здійснювана в стислі терміни та за умов «вимушеного транзиту», вимагає майже миттєвої перебудови людського світогляду від моделі «підданого» до полюсної моделі «громадянина», провідним творцем системи колективної адаптації (принаймні на перших етапах цього процесу) виступає не громадянське суспільство, а політична еліта, вмотивована до дій як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками [5, с. 16].

На перших етапах політичного транзиту, монополізуючи адміністративну потужність держави, політична еліта вимушена спрямовувати різні типи влади (економічної, ідеологічної, естетичної) на винайдення культурної традиції нової/оновленої політичної спільноти. Безумовно, що на результати цієї прискореної перебудови системи соціонормативної адаптації впливають як темп її «творення», так і групові характеристики основного творця. Останній найчастіше вважає за доцільне запропонувати своєму соціуму таку модель світоглядних координат, які б, з одного боку, стимулювали громадян жити «по-новому», але з іншого, не провокували «зайвої» політичної активності мас, що могла б зашкодити реалізації політичного проекту. Цілком природно, що «кінцевий продукт» такого духовного виробництва неминуче потребуватиме подальшого корегування із залученням професіоналів із гуманітарної сфери та, врешті-решт, буде значно видозмінений новою генерацією політичних лідерів.

Як слушно наголошують К. Негус та М. Пікерінг, в реальному житті цей процес має складну та суперечливу логіку розгортання та суттєво відрізняється від вибіркового та довільного відтворення старих культурних інваріантів [2, с. 198]. Проте, всі нюанси виконання завдання з оновлення системи соціонормативної адаптації очолюваного колективу не завжди усвідомлюються представниками політичного класу. Волюнтаризм в політиці досить часто супроводжується аналогічним волюнтаризмом в гуманітарній сфері. Але, за будь яких умов, при всьому значенні культурного бекграунду, на якому розгортається процес творення системи колективної адаптації, в ньому чітко простежується авторське начало: впроваджувані елітою кодекси, соціальні конвенції, культурні теми тощо, орієнтовані на задоволення вимог конкретних осіб та соціальних груп і спрямовані на реалізацію не менш конкретних соціальних завдань [2, с. 40].

Орієнтуючись на суто прагматичні цілі, *далекоглядна* еліта періоду політичного транзиту недаремно намагається надати ідеологічний та полі

тичний зміст освіти та мистецтву, підтримуючи та спрямовуючи культурне життя країни в бажане русло. Метою цього «Kulturkampf» є творення комунітарних кодів, які виступають механізмами колективної інтерпретації соціального космосу та функціонують як ключові компоненти політичної комунікації [2, с. 135]. Без вдалого вирішення цього завдання внутрішні «шви націєтворення» будуть залишатися і надалі актуальними, а результатом конфліктів локальних кодів, конвенцій та укладів буде не стала демократія, а сецесія [4, с. 341]. Не менш загрозливою тенденцією може стати і певний ціннісний дисонанс, який виникатиме та відтворюватиметься в разі конфлікту систем соціалізації на рівні різних соціальних груп і верств. Якщо в першому випадку нова політія систематично опинятиметься перед загрозою етнорегіоналістських рухів, то в другому реальною буде загроза тривалого класового конфлікту.

Добре відомо, що початок демократичного транзиту в Україні був позначений як конфліктом (за напрямом «центральна — республіканська еліта»), так і тимчасовим консенсусом між націонал-демократичною інтелігенцією та місцевими «націонал-комуністами», уособленими постаттю першого Президента країни. В національному політичному процесі були задіяні принаймні чотири політичні сили: прихильники консервації старого режиму та реформатори всередині республіканського керівництва і помірковані та радикали — серед опозиції. Причому прихильники реформ рекрутувалися переважно з числа господарських керівників, які набули досвіду та статусу за попереднього режиму [3, с. 397].

Латентною складовою укладеного консенсусу був своєрідний розподіл сфер впливу: націонал-демократи «отримали» сферу ідеології та культури, націонал-комуністи — сферу державного управління та економіки. Як наслідок, утворилася «кентаврчйна» суспільно-політична структура, на різних рівнях існування якої створювалися/відновлювалися оригінальні, іноді — суперечливі інститути та стратегії соціонормативної адаптації. Так, менш приваблива (з точки зору отримання політико-економічних дивідендів) гуманітарна сфера, «контрольована» націонал-демократами, пропонувала новим генераціям українців мікст ідей рецепції визвольних змагань та європоцентризму, вбачаючи в цьому поєднанні запоруку інтеграції вітчизняного суспільно-політичного організму. Відбувалася певна міфологізація національної історії з відвертим намаганням довести тривалість традиції державності. Цікавим, з точки зору автора статті, був (і залишається) наголос, що робився гуманітарною інтелігенцією країни саме на провідному значенні феномену козацтва як специфічного військово-господарчого стану в розвитку національної політичної традиції. При цьому т. зв. «бюргерська» складова вітчизняної історії, втілена у Магдебурзькому праві, досвіді функціонування місцевих сеймів, православних братств (не кажучи вже про «лоялістську» складову діяльності української еліти XVII-XVIII ст.), була свідомо наділена в цьому дискурсі другорядним статусом. Як наслідок, своєрідною домінантою свідомості молоді ставали цінності «тираноборства», в той самий час як «етика виробництва та служіння» мала значення рецесивної складової системи історичної пам'яті.

Більш суперечливою була модель соціонормативної адаптації, трансльована з боку політичної еліти країни. На формальному рівні риторика посадових осіб була сповнена цінностями республіканізму, легалізму та реформізму. Цілком демократична та «модерна» за змістом (Конституція країни та інші засадничі правові акти), вона суттєво суперечила тим неформальним практикам, до яких вдавалися ті ж самі посадові особи протягом двох десятиліть існування країни. Згадані практики (добре відрефлексовані пересічними громадянами), були не лише антидемократичними, ґрунтованими на цінностях непотизму та клановості, вони відкривали шлях для відвертої архаїзації суспільно-політичних відносин. Побудована система обміну послугами, спільний (груповий) контроль над життєво важливими ресурсами, мережа взаємних обов'язків та зобов'язань представників політичного класу поступово екстраполювалися на більш широкі соціальні відносини. Кланова політика і така ж кланова економіка створювали своєрідну матрицю, яка генералізувала соціальні інтеракції, просякала всі рівні соціальних відносин і, таким чином, компенсувала до певного часу недостатній рівень громадської консолідації вітчизняного суспільно-політичного організму. Як наслідок, була запропонована альтернативна вищезгаданій моделі колективної адаптації/інтеграції, яка передбачала єдність, ґрунтовану не на сакральних почуттях національної приналежності, а на комплексі нерівноправних відносин, що за змістом наближався скоріше до системи «кули», поширеної серед туземного населення Тробріандських островів, аніж до відносин всередині модерного колективу громадян [1, с. 137]¹. Автор статті вважає за доцільне особливо підкреслити, що широке розповсюдження цієї архаїчної моделі соціальної інтеграції та адаптації не можна вважати результатом дії лише обмеженого кола осіб, яких, на рівні наукового аналізу, відносили до політичного класу країни. Виступаючи в якості своєрідних «новаторів», представники вітчизняної еліти багато в чому інтуїтивно запропонували модель суспільно-політичних, економічних, культурних відносин, які відповідали рівню розвитку політичної культури значного числа дорослих (соціалізованих) «пересічних» громадян. Більше того, ця модель, розроблена представниками загальнонаціональної еліти, послідовно відтворювалася на нижчих рівнях політичної системи, створюючи своєрідну «полікратію» як систему соціального контролю та корекції, розподілу матеріальних та духовних ресурсів регіональних та місцевих спільнот.

Попри всю адміністративну потужність та специфічну економічну ефективність (у короткочасовій перспективі) виробленої політичним класом системи адаптації, її конфлікт з альтернативною моделлю актуалізувався вже у другому десятилітті існування країни. Каталізатором цього став, знов-таки, внутрішній чинник — вихід на політичну арену молоді, вихованої в націонал-демократичній парадигмі. Першим проявом зрослої конкуренції двох моделей колективної адаптації без перебільшення можна

¹ «Кула» — соціальна група, мережа альянсів, утворених обміном ритуальними дарами і послугами. За цією системою наймогутнішими особами є ті, хто має найбільше партнерів за обмінами [1, с. 135].

вважати кризу, яка відбулася восени 2004 року, відому як «Помаранчева революція». Пройшовши десятирічний цикл консервативного реверсу, конфлікт ціннісних систем повторився в ескалованій формі восени 2013 — взимку 2014 рр. Здійснена завдяки масовій політичній активності ротація владних груп відкрила новий «коридор можливостей» для оновлення національної системи соціонормативної адаптації.

Зміст цієї системи на сьогодні є предметом відвертої суспільної дискусії і навіть протиборства. Різні групи вітчизняного соціуму, зазнавши значної політичної мобілізації, намагаються ствердити своє бачення національної системи ціннісних координат. При цьому пропонувані цими колективними «агентами впливу» моделі досить часто виступають як полярні: від побудови класичної «національної» держави за принципом «Cuius regio — eius religio» до відносно нової для нас моделі «політичної/громадянської нації» тощо. Перебіг останніх подій свідчить на користь того, що вітчизняний політичний клас ще не визначився з тим, яку саме з запропонованих моделей обрати в якості офіційної для реінтеграції соціуму.

Висновки. Суб'єктність елітних груп проявляється під час політичного транзиту не лише у площині формально-інституційної розбудови держави, але й у творчому процесі формування культурних першооснов колективного співжиття. Беручи активну участь у визначенні та легітимації соціальних конвенцій, еліта потенційно здатна визначати траєкторії всіх процесів, що розгортатимуться в транзитивному соціумі. Конкуренція різноманітних зацікавлених груп наділяє розробку системи адаптації атрибутами фундаментальності, відкритості та поліваріантності. Змістовна наповненість згаданої системи потенційно здатна обумовити як подальший успіх демократичного транзиту, так і реверс політичної спільноти до недемократичних форм правління.

Список використаної літератури

1. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельеж. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 287 с.
2. Негус К., Пикеринг М. Креативность, коммуникации и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг. — М.: Гуманитарный центр, 2011. — 300 с.
3. Штеворский А. Переходы к демократии / Штеворский А. // Філософія політики: у 4 т. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. — К.: Знання України, 2003. — Т. 3. — С. 389-406.
4. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Філософія політики / Авт.-упоряд. В. П. Андрущенко. — К.: Знання України, 2003. — Т. 3. — С. 341-350.
5. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Шмиттер Ф. // Политические исследования. — 1996. — № 5. — С. 16-27.

Стаття надійшла до редакції 16.03.15

Хорошилов О. Ю.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Украина

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА В ПРОЦЕССАХ СОЦИОНОРМАТИВНОЙ АДАПТАЦИИ

Резюме

Статья посвящена изучению политической элиты, выступающей в качестве важного агента процесса соционормативной адаптации. Особое внимание уделяется проблеме методов адаптации, используемых политическим классом в современной Украине.

Ключевые слова: адаптация, демократизация, традиция, политическая элита, архаизация.

Khoroshilov O. Y.

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov
Institute of social science, chair of politology
35, French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

POLITICAL ELITE IN THE PROCESSES OF SOCIAL-NORMATIVE ADAPTATION

Summary

This article is devoted to the studies of political elite as the important agent of the process of social-normative adaptation. The special attention is given to the problem of the adaptive methods, using by political class in modern Ukraine.

Key words: adaptation, democratization, tradition, political elite, archaization.